

ELS COSTUMS DE TORTOSA. ELS DIFERENTS MANUSCRITS I EDICIONS¹

Albert Curto Homedes

Director de l'Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre

Resum

L'autor estudia els diversos manuscrits i edicions coneguts fins a la data del *Llibre de les costums de Tortosa*, existents en els arxius que s'indiquen.

Paraules clau: costums, *Llibre de les costums de Tortosa*, Composició de Gallard de Josa.

LAS COSTUMBRES DE TORTOSA. LOS DIFERENTES MANUSCRITOS Y EDICIONES

Resumen

El autor estudia los diferentes manuscritos y ediciones conocidos hasta la fecha del *Llibre de les costums de Tortosa*, existentes en los archivos que se indican.

Palabras clave: costumbres, *Llibre de les costums de Tortosa*, Composición de Gallard de Josa.

THE CUSTOMS OF TORTOSA. THE DIFFERENT MANUSCRIPTS AND EDITIONS

Summary

The author studies the manuscripts and editions, found up until today, of the *Llibre de les costums de Tortosa*, located in the mentioned archives.

Keywords: customs, *Llibre de les costums de Tortosa*, Tortosa, Composition of Gallard de Josa.

1. Segons la conferència que l'autor va donar a Tortosa el 14 de novembre de 2022 en ocasió de les VIII Jornades de Patrimoni Literari Ebrenc, organitzades per la Biblioteca Marcel·lí Domingo, l'Ajuntament de Tortosa i l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.

LES COUTUMES DE TORTOSA.
LES DIVERS MANUSCRITS ET ÉDITIONS

Résumé

L'auteur étudie les divers manuscrits et éditions connus à ce jour du *Llibre de les costums de Tortosa*, conservés dans les archives indiquées.

Mots clés: *costums*, coutumes, *Llibre de les costums de Tortosa*, Composition de Gallard de Josa.

L'any 2022 es va voler commemorar de manera institucional el set-cents cinquante aniversari del Llibre del Consolat de Mar, el qual pren com a primer element de gestació els usos de mar que es recullen en un primer esment, en el llibre 9, rúbrica 27, del còdex *Consuetudines Dertuse*, del 1272.² Per aquest motiu i dins d'un seguit d'activitats dutes a terme durant aquell any respecte a aquesta qüestió, tant per a commemorar el Llibre del Consolat de Mar com el *Llibre de les costums de Tortosa*, la biblioteca Marcel·lí Domingo, de Tortosa, va dedicar les seves Jornades de Patrimoni Literari Ebrenc anuals, que llavors arribaven a la seva setena edició, precisament al *Llibre de les costums*. La present aportació és fruit de la meva intervenció en aquelles jornades.

Conscient que l'estudi jurídic, altrament cabdal, del *Llibre de les costums de Tortosa* ha estat profusament tractat i que professors de sòlid coneixement ho farien en les successives conferències, vaig creure llavors més adient posar l'accent en un aspecte que s'ha abordat més tangencialment i del qual queden encara molts dubtes per resoldre. Em refereixo al fet de situar, en la mesura que es pugui, uns paràmetres cronològics dels manuscrits existents i d'aquells dels quals tenim una referència, i esbrinar el seu lligam. Per a concloure, vaig repassar les edicions impreses a partir del segle XVI. Sobta que, tot i que aquest és un aspecte fonamental a l'hora d'ubicar els exemplars, encara avui ens trobem, per manca d'estudis pertinents, en terrenys imprecisos. Tradicionalment ha prevalgut molt més el contingut que no pas el continent. Una assignatura, doncs, pendent i que caldria superar. El present text, que recull, a grans trets, la xerrada del 14 de novembre de 2022, per manca també de temps és més un posar sobre la taula les dades conegudes i les contradiccions entre les quals ens movem, que no pas cap intent de resoldre l'evolució codicològica del *Llibre de les costums*, del qual esperem poder donar dades més concloents algun dia.

Les primeres notícies que coneixem referides a un volum físic del codi jurídic tortosí les trobem en les anotacions dels llibres de clavaria, on es descriuen totes les despeses del municipi.

2. «Isti sunt usus et consuetudines et usus maris, quibus utuntur homines Dertusensis.»

Destaquem la del 1383, per ser-ne ben explícita:

Item, diluns a xx dies de juny del prop dit any, dóna al discret en Miquel Fanena, notari, per preu dels quals d'ell compra, de licència dels dits honrats procuradors, un libre apellat Costums de Tortosa, scrit en pergamins, vint cinc florins d'or d'Aragó [...].³

Aquesta referència ens situa davant d'un exemplar excepcional, tant pel fet d'estar escrit en pergami com per l'import de la quantia. En anotacions posteriors del mateix any apareixen altres conceptes que completen la magnificència del volum, com ara els deu claus de llautó que Guillem de Montrós posa a les cobertes a fi d'evitar que es facin malbé o la cadena que es fa fer al sarraí Hayre per a lligar el llibre.⁴

És lògic pensar que des que es van compilar els Costums en devien circular alguns exemplars. El problema és situar-los i identificar-los amb els existents avui, que, com veurem més endavant, es redueixen només a tres. El dubte està servit. Per exemple, aquell volum esmentat el 1383, en pergami i amb cadena i d'alt cost, ¿és un exemplar perdut (el conegut com a *Llibre de la cadena*) o bé el podem identificar amb el conservat a l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre? Aquest també presenta deu claus, els seus fulls són de pergami i altrament hauria pogut encabir l'arnella en la qual es podia lligar una cadena.

Altres anotacions, ara del 1405, ens presenten un altre còdex: «Item, dona a mi Jachme Dez Pont, deu florins per unes Costums que de mi compraren per tenir-les en la casa de la Ciutat davall: 5 lliures 10 sous».⁵

També en aquesta ocasió es paga una cadena (a Antoni Folquer) per a lligar els Costums a la casa de la ciutat.⁶

Per aquestes anotacions i per relats posteriors podem conjecturar que, si més no, a la casa de la ciutat existia un exemplar manuscrit de gran vàlua com a garant jurídic. Probablement i atesa la seva característica d'estar subjectat amb una cadena, se'l coneixia popularment com el *Llibre de la cadena*. El jurista Bienvenido Oliver hi fa una referència específica en la part introductòria del seu extens estudi sobre els Costums de Tortosa.⁷ Segons ell, aquest exemplar «autentico y original» es conservava a l'Arxiu Municipal de Tortosa (situat al mateix edifici de l'ajuntament medieval) i es coneixia com a *Llibre de la cadena*. La revolta del 1854, a més de destruir tota la documentació

3. Arxiu Comarcal del Baix Ebre. Biblioteca (ACBEB), Fons de l'Ajuntament de Tortosa, *Llibre de clavaria*, núm. 19 (1382-1383), p. 210.

4. ACBEB, Fons de l'Ajuntament de Tortosa, *Llibre de clavaria*, núm. 19 (1382-1383), p. 213.

5. ACBEB, Fons de l'Ajuntament de Tortosa, *Llibre de clavaria*, núm. 42 (1405-1406), p. 155.

6. ACBEB, Fons de l'Ajuntament de Tortosa, *Llibre de clavaria*, núm. 42 (1405-1406), p. 135.

7. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. I, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1876, p. 133 i seg.

municipal de la primera meitat del segle XIX, va suposar tirar a la foguera el cèlebre i respectat *Llibre de la cadena*. Oliver diu que només se'n salvaren uns quants fulls i que el 1860 els tenia salvaguardats, si bé mig carbonitzats, l'advocat Josep Roch.

També ens parla, en el mateix relat, d'un exemplar amb lletra gòtica del segle XIV (en vitel·la i amb tapes de fusta) que havia pertangut a una de les famílies antigues de Tortosa.⁸

Esta informació, que es pren per vàlida i que serveix per a explicar, en referències posteriors, la desaparició del volum en qüestió, tal com recull Jesús Massip,⁹ contrasta amb un article aparegut a *Unió Patriòtica* el 23 de gener de 1926, signat per l'arxiver de llavors, Enrique Bayerri, i que alhora fa esment d'un altre aparegut al *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*. Tot un complex lligam de cites que finalment fa cap a una notícia apareguda l'agost del 1887 en el periòdic local *La Voz del Progreso*, en què es fa una acusació de negligència i d'apropiació indeguda del patrimoni documental. Segons aquella nota, el llavors alcalde de Tortosa, Ildefonso García Coma, va deixar el *Llibre del pastoret* (compendi normatiu medieval sobre la ramaderia) i el *Llibre de la cadena* (se sobreentén el *Llibre de les costums* destruït el 1854) a una «respectable persona de esta ciudad». No s'esmenta la identitat del prohom, però sí que en reiterades ocasions se li va reclamar el préstec sense èxit.

Per a augmentar les dades contradictòries que ens aboquen a la incertesa a l'hora d'identificar els diferents exemplars manuscrits del *Llibre de les costums*, cal afegir la troballa «fortuïta» d'un d'aquests volums, presumiblement el que avui conservem del 1272, que el 1880 es va fer en el mateix Arxiu Municipal. La nota diu el següent:

Con satisfacción quedo enterada la Corporación de la manifestación hecha por la presidencia de que la Secretaria, buscando antecedentes antiguos relativos a la Casa Lonja, havia encontrado el Libro de las Costumbres escritas de la Ciudad, compiladas por el notario Don Pedro Tamarit y Don Pedro Gil, el dia cuatro de las kalendas de enero de mil doscientos setenta y dos.¹⁰

Instintivament, ens ha de sobtar aquesta «troballa» que fa pública ben orgullós el qui llavors era alcalde, Teodoro González. Una peça de la magnitud del còdex en qüestió no podia passar desapercebuda ni restar oblidada entremig de l'Arxiu, encara que aquest fos poc freqüentat i estigués mal gestionat. Tot i que hi ha un decalatge cronològic entre la denúncia feta per *La Voz del Progreso* que assegurava que el *Llibre de la cadena* s'havia deixat a un pròcer tortosí i l'oportuna troballa (amb el beneplàcit

8. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*.

9. *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, p. XXIII (Textos i Documents; 32).

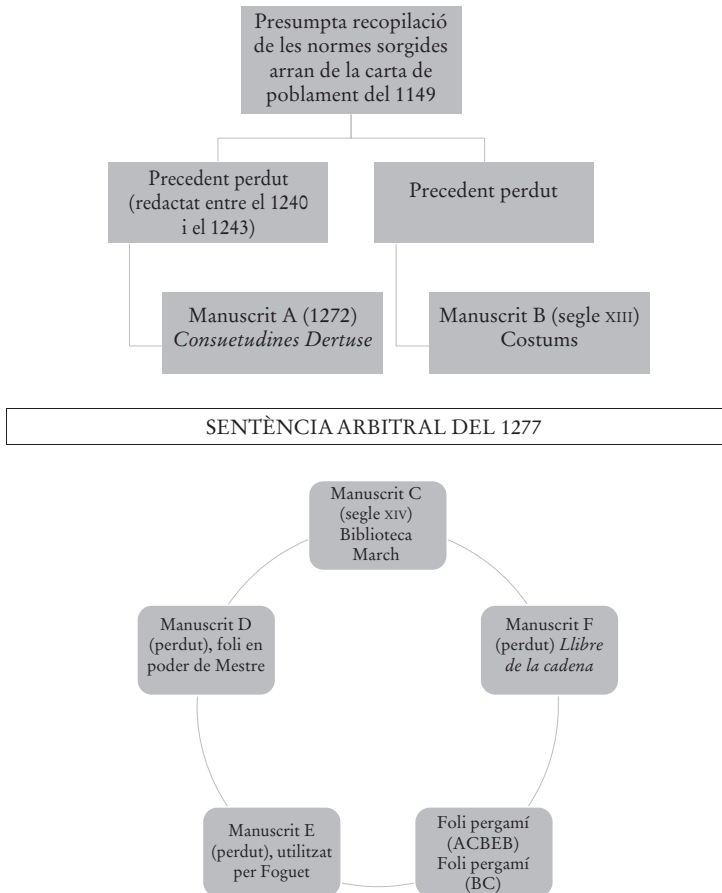
10. ACBEB, Fons de l'Ajuntament de Tortosa, Acords municipals, 147, 1880, f. 24v.

d'equiparar inequívocament el *Llibre de la cadena* amb el *Llibre de les costums*), la casualitat és una mica sospitosa.

D'altra banda, podríem admetre l'existència de dos exemplars diferents, hipòtesi per la qual es decanta Jesús Massip.

Segons aquest autor, un dels que més han tractat l'origen i les diferents versions del codi jurídic tortosí, el volum conegut com el *Llibre de la cadena* ja seria el resultat de la sentència arbitral del 1277, a diferència del manuscrit del 1272.

Abans de fer una anàlisi, ni que sigui superficial, dels diferents exemplars existents i/o coneguts, pot ser útil presentar un esquema, segurament més entenedor, de la possible evolució, segons la proposta de Massip:

Ràpidament copsem que s'estableix una línia diferenciadora entre les versions *pre* i *post* arbitratge del 1277, moment en què el text pren la categoria jurídica efectiva. Les versions prèvies contenen rúbriques que van ser eliminades o esmenades i que, per tant, després no tindrien validesa. El criteri d'aquesta divisió, doncs, respon a la vigència o no del cos jurídic, però no a una anàlisi paleogràfica o codicològica dels exemplars.

Evidentment, costa entendre que es fes una còpia posterior d'un text ja obsolet, però no és *a priori* descartable del tot. Diferents factors podrien haver influït en una acció, en principi, incongruent. Respecte al primer apartat, els manuscrits elaborats abans de l'arbitratge, només en conservem dos exemplars, dipositats tots dos en la secció històrica del fons de l'Ajuntament de Tortosa i custodiats a l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre.

El primer manuscrit, anomenat **A** per Massip, és de gran format (46 × 32 cm) i consta de tres-cents fulls de pergamí. Està escrit en lletra gòtica librària amb tinta marró. Es tracta d'un volum no de treball, sinó solemne, de molta prestància. La gran incògnita ve determinada per la data. Col·locada amb posterioritat, apareix escrita amb tinta roja i encabida de forma matussera abans de la lletra inicial del text. Si, com sembla, el volum respon a l'exigència de la Composició de Gallard de Josa fixada dotze dies abans de la data que apareix (16 de novembre de 1272), és del tot impossible que aquest treball es dugués a terme.

D'altra banda, pensar que s'esmercés un producte tan valuós i car en una proposta no definitiva tampoc no és gaire lògic. Una de les conjectures que s'han elaborat sobre aquest tema és que el text i el llibre ja estaven fets molt abans de la Composició de Gallard de Josa, amb un cert ús i vigència, i que tot plegat només fou un mer tràmit per a encetar la legalització dels Costums, per això l'espai previ a la caplletra inicial s'omplia un cop es coneixien les indicacions del termini exigít. És una possible explicació no exempta de dubtes, però que, en tot cas, no dona per conclosa la qüestió plantejada.

El que queda clar és que el seu contingut no va ser utilitzat en la seva integritat (diversos costums van ser reprovats per la senyoria el 1274, com és el cas del costum «Antiga») i que algun aspecte va ser invalidat per la sentència posterior. Per a posar un altre exemple diferenciador, en aquesta proposta no hi consta el sagrament dels jueus, que sí que, en canvi, es troba en la sentència del 1277.

És també força indicatiu que, en aquest primer text, en determinats drets hi ha una igualtat amb els jueus com a habitants de Tortosa. També cal destacar que conté anotacions que hauríem de datar amb anterioritat al 1245. Tots aquests elements, així com el fet que contingui errors, omissions i paraules il·legibles, van conduir Massip a considerar el *Llibre* com una còpia d'un altre text anterior. Fet ben plausible, però al qual podríem objectar per què s'ha de situar aquesta «còpia» precisament al 1272. També podria ser posterior.

El segon manuscrit, igualment conservat a l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre, és el que Massip ha anomenat **B**. No mostra la grandiositat del còdex A, ja que és en suport

paper i volum de quart (24 × 15 cm). Presenta molts ratllats i interlineats que l'identifiquen com un document de treball, com una adaptació d'un text més antic al qual es van afegint les esmenes resultants del procés d'elaboració (hi ha un costum afegit el 1279). La lletra cursiva respon a diferents mans. Està incomplet i li manquen també fulls intermedis. El relligat és del 1944.

Amb aquest exemplar, igualment com passa amb el manuscrit A, només podem suposar, però no afirmar, la seva identificació amb les referències arxivístiques obtingudes, atès que mai no hi són del tot detallades. Per a posar un exemple, en el catàleg del 1574 apareix l'anotació següent, del tot imprecisa: «Costums de Tortosa, molt vells, escrits de lletra de mà antiga».

Es tracta, doncs, del manuscrit B?, del manuscrit A?, del que la ciutat va comprar al notari Jaume Dez Pont el 1405? Només podem fer suposicions.

En l'inventari manuscrit conservat i fet el 1933 per Enriquer Bayerri, el manuscrit B no apareix singularitzat, però sí el manuscrit A: «Un códice de las Costums de Tortosa, fechado el año 1272, con todos los folios en pergamino».¹¹

En canvi, sí que apareixen tots dos en la relació que el 1940 fa el mateix Bayerri en una carta adreçada a l'alcalde quan, en viatges successius, intenta recuperar el patrimoni moble i documental que havia restat dispers durant la Guerra Civil:

El día 20 emprendimos otro viaje a Pedralbes, volvimos con un cargamento de documentos tortosinos de los siglos XIII, XIV y XV. Tuve la suerte de encontrar, entre un montón de libros inclassificados, el original de las Costums de Tortosa, escrito a mano en 1272 y que constituye una verdadera joya bibliográfica única en el mundo en su especie [...].¹²

Sembla que fou al Palau Arquebisbal de Tarragona on va localitzar el manuscrit B: «Los principales documentos rescatados en esta última expedición fueron: otro original de las Costums de Tortosa, redactado el año 1279 [...]».¹³

Segons la proposta i la reconstrucció evolutiva dels diferents manuscrits que fa Jesús Massip, aquests serien els anteriors a l'arbitratge, és a dir, els manuscrits A i B, més enllà de les previsibles però hipotètiques versions anteriors. Respecte a les posteriors a la sentència, segons el seu propi criteri només se'n conserva una (el manuscrit C, de la Biblioteca March), i també alguns fulls solts corresponents a altres volums avui desapareguts. Això no obstant, hem d'entendre que fins i tot abans de la primera edició, al segle XVI, devien coexistir diferents exemplars, atès que es tractava del cos jurídic que regia Tortosa i el seu ampli terme territorial. Només uns pocs devien ser de

11. ACBEB, Fons de l'Ajuntament de Tortosa, caixa d'inventaris antics.

12. ACBEB, Fons de l'Ajuntament de Tortosa, lligall sobre la restitució de fons documentals.

13. *Ibidem*.

presència luxosa (el de la casa de la ciutat, el de la cort del veguer o el d'alguna família nobiliària), la resta eren més d'ús i treball. De totes aquestes possibles còpies només conservem el que s'ha anomenat manuscrit C, avui dipositat a la Biblioteca March de Mallorca.

Fins a la seva destinació actual, aquest llibre ha protagonitzat un complex períple. Inicialment es va documentar (ho esmenta Bienvenido Oliver) a la biblioteca particular dels marquesos de la Roca, des d'on va passar als hereus de León i, d'allí, als marquesos d'Almúnia. Es feu respecte a aquesta qüestió una recerca infructuosa i no és fins al 1964 que Bertomeu March el compra per dues-centes mil pessetes a l'antiquari André-Hipola, de Madrid, el qual l'havia adquirit procedent de la col·lecció privada del marquès d'Almúnia. El cas és que des de llavors forma part de la col·lecció de la Biblioteca March de Mallorca.¹⁴

Novament, una anàlisi basada exclusivament en el contingut situa aquest text en un moment posterior a la sentència arbitral del 1277. Jesús Massip, que va fer un estudi comparatiu entre les tres versions, el situa al segle XIV, però abans del 1370.¹⁵

El que sobta és la contundència amb què s'ubica cronològicament el còdex, sobretot gràcies a la lletra, gòtica librària, encara que sigui molt semblant a la del manuscrit A. Tots dos manuscrits presenten un tractament cal·ligràfic i de realització de les caplletres molt semblant. És cert que esdevé difícil precisar dates amb aquest tipus de lletra, atesa la seva dilatada presència i que el lapse de cinquanta anys, que és més o menys el temps transcorregut entre ambdós manuscrits, segons les possibles datacions avui sospesades, no és suficient per a detectar canvis ostensibles, però fa pensar. Vull insistir en aquest punt per a posar l'accent que, fins ara, les datacions dels manuscrits únicament s'han fet a partir de la vigència o obsolescència del seu contingut; un element clau, no cal dir-ho, però no pas l'únic, ja que sempre podem pensar en còpies posteriors.

Tampoc cal dir que per a sostenir aquesta hipòtesi hi ha un entrebanc funcional pel que fa al manuscrit A: quin sentit tindria fer una còpia de luxe posterior d'un text obsolet? És un argument de pes que cal tenir en compte, però, això no obstant, no permet descartar de soca-rel que es tracti d'una còpia posterior (sota un criteri desconegut) força coetània a la del manuscrit C.

De fet, si repassem els diferents períodes de gestió de l'escripció i l'arxiu de la ciutat de Tortosa, veurem que moments d'una clara deixadesa en substituiren d'altres de gran activitat en què no s'escatimaren recursos per a ordenar, conservar, comprar i copiar documents existents i dels quals es volien tenir exemplars de conservació. El final del segle XIV i la primera meitat del XV fou una etapa molt dinàmica en aquest sentit.

14. Fundació Bartolomé March Servera - Biblioteca, sign. B96-V2-01.

15. Jesús MASSIP I FONOLLOSA, *Costums de Tortosa*, p. XXXI.

Un acord del 1397¹⁶ fa esment d'un trasllat librari:

Item, fou provehit que i libre de materia angelica, lo qual té l'onrat micer Gonçalbo Garidell, sia traslladat, ops de la Ciutat, de bona letra a coneguda dels honrats procuradors e a despeses de dita ciutat.

I trobem altres referències:

Item, dóna a.n Anthoni Aguat, scrivent, per dues dotzenes de pergamins cabrits rasos per fer i libre per als privilegis de la ciutat: II lliures, IIII sous.¹⁷

Item, met en data que costa lo libre nou que.s feu en Barchinona, per al Consolat de la Ciutat, segons en Johan, batle, ho mostra, quinze lliures, tretze sous, nou diners.¹⁸

Per a corroborar-ho, pensem en el *Llibre de les constitucions de Catalunya*, fet de bell nou el 1430 i que avui és un dels més preuats.¹⁹

Aquestes notes només pretenen traslladar-nos a un context en què es practicaven amb certa generositat trasllats documentals d'acord amb les pretensions d'una ciutat enriquida i que cuidava el seu prestigi.

Dels altres fulls solts avui coneguts, s'ha comprovat que coincideixen amb la versió definitiva dels Costums i, per tant, podrien pertànyer a aquesta nova etapa, però serien restes d'exemplars diferents. La migradesa conservada dificulta aventurar-ne la classificació i identificació.

Un pas qualitatiu, des del punt de vista de la fixació i difusió del llibre dels Costums de Tortosa, fou la seva edició el 1539.

En una nota recollida en el volum *De Totis Universis*, on apareix la relació de les rúbriques, a mena de resums, dels llibres d'acords (provisions) d'aquells anys, que dissortadament no s'han conservat, llegim:

Stampar Costums. Dit dia. Capitulació feta entre los magnífics procuradors e prohomes elets per lo Consell General e Arnau Guillem Monpesat, stamper, habitant de Tortosa, sobre lo imprimir Les Costums de Tortosa en paper, obligant-se a imprimir cxxi volum[s], a raó 9 lliures per volum.²⁰

16. ACBEB, Fons de l'Ajuntament de Tortosa, *Llibre de provisions*, núm. 24 (1397-1398), f. 22v.

17. ACBEB, Fons de l'Ajuntament de Tortosa, *Llibre de clavaria*, núm. 43 (1406-1407) p. 185.

18. ACBEB, Fons de l'Ajuntament de Tortosa, *Llibre de clavaria*, núm. 41 (1404-1405), p. 132.

19. ACBEB, Fons de l'Ajuntament de Tortosa, *Llibre de provisions*, núm. 36 (1430-1432), f. 21r.

20. ACBEB, Fons de l'Ajuntament de Tortosa, llibre *De Totis Universis*, reg. 2406, f. 66.

Enric Querol ens dona algunes dades biogràfiques d'aquest impressor d'origen occità que va anar a parar a Tortosa el 1537 a instàncies del rector dels Reials Col·legis, Baltasar Sorio,²¹ i que després d'aquesta comanda segurament feu cap a Barcelona. L'edició fou encomanada al jurista Joan Amich. Aquesta versió publicada va ser des de llavors el referent de tots els qui utilitzaven i empraven el text jurídic, i per a molts fou una utilíssima eina de treball, constantment anotada i glossada pels notaris, advocats i juristes, com hem pogut corroborar en els exemplars conservats.

Dels cent vint-i-un exemplars impresos el 1539, tres-cents trenta anys després (1875) només se'n coneixien sis o set. Probablement, la supressió del cos jurídic arran del Decret de Nova Planta sigui en part l'explicació de la pèrdua de la majoria d'exemplars, si bé també és cert que, com que bona part estava en mans particulars, és més difícil conèixer-ne l'existència. Avui tenim constància encara de mitja dotzena, un dels quals es conserva a l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre.

Durant el període que va des de l'edició prínceps del 1539 fins a la reedició del 1881, els codis manuscrits degueren restar com a fetitxes bibliogràfics, ja que el que s'usava i circulava eren els Costums impresos, encara que en un àmbit ben concret i delimitat. No és, doncs, fins al darrer quart del segle XIX quan es difonen obertament per a estudiosos i encuriosits. Irònicament, després dels quasi tres-cents cinquanta anys sense altres propostes que la de Joan Amich, llavors en rivalitzen dues sorgides simultàniament: la de Bienvenido Oliver i la de Ramon Foguet.

Sembla que qui va proposar a l'Ajuntament de Tortosa de fer una reedició fou Daniel Fernández el 1875.²² Partint de la base de l'edició prínceps, Ramon Foguet es posa al capdavant de la iniciativa i fa una edició que es ven per fascicles. El 1878 apareix la primera entrega, en quaderns de quaranta-vuit pàgines i a raó de deu rals per quadern. Però la temptativa municipal de la reedició no progressà adequadament. Inicialment, un contracte que atorgava a l'advocat Foguet la comesa que l'Ajuntament es comprometia a sufragar, amb una gratificació i les despeses d'edició, es va alterar el 1880 quan el consistori se'n va desdir al·legant manca de recursos econòmics. Aquest viratge va fer que el mateix Foguet decidís continuar la publicació a costes seves. Tota aquesta problemàtica, juntament amb el mètode fraccionat d'edició i que el 1881 Bienvenido Oliver feu l'edició íntegra, va causar que la reimpressió s'interrompés en la rúbrica IV del llibre IX. L'edició no es repregué fins que son fill, José Foguet Marsal, va publicar el text el 1912.

A Bienvenido Oliver, el precedia la seva magna obra sobre el dret a Catalunya, Mallorca i València, amb un sòlid prestigi que va saber consolidar amb l'estudi sobre el *Llibre de les costums de Tortosa*. Sembla que inicialment volia renunciar a la trans-

21. Enric QUEROL COLL, *Tortosa i la impremta (1477-1867)*, Tortosa, Impremta Querol, SL, 2021, p. 11-13.

22. ACBEB, Fons de l'Ajuntament de Tortosa, *Llibre d'acords municipals (1875)*, f. 214-217.

cripció i edició del text, atès que ho estava fent el municipi, i només volia centrar-se en l'anàlisi i estudi del text jurídic.

Segurament, però, la problemàtica en l'edició de Foguet i una transcripció —per a Oliver— deficient el van animar finalment a presentar el text sencer. En aquest sentit, no va escatimar crítiques a la versió de Foguet, mentre defensava per què havia apostat per una nova transcripció i no per una edició facsimilar. Totes dues reedicions es basaren en l'edició del 1539, que ja tenia força errades i mantenia les seves abreviacions:

Y por si esto no fuera suficiente, quedaran de nuevo atendidas en la edición que con gran esplendidez ha empezado a publicar el Ayuntamiento de Tortosa, que ha adoptado también el sistema de la reproducción material del texto impreso en 1539, sin la más pequeña alteración, con la misma anárquica y caprichosa ortografía, sin dividir tampoco las palabras que en el aparecen como una sola, ni señalar los afijos, ni resolver las sinalefas y contracciones, ni colocar los signos de puntuación en el lugar que el sentido de la frase exige, ni usar de las mayúsculas en el modo debido, copiando los errores materiales de la primera edición, sin advertir de modo alguno las repeticiones y sustituciones de palabras y frases y muchos defectos tipográficos y de copia que contiene y que pasaron desapercibidos al editor Juan Amich [...].

Les crítiques a la traducció al castellà que anava inclosa en aquella edició són encara més contundents:

También hemos tenido a la vista para este efecto la parte hasta ahora publicada de las Costums que acompaña al texto en la edición que costea el Ayuntamiento de Tortosa. Pero hemos de confesar ingenuamente, que bien sea porque dicha parte solo comprende poco más de los tres libros primeros del Código, bien porque suele omitir la versión de algunas palabras dudosas, o ya porqué, en nuestra humilde opinión, el traductor prescinde generalmente del tecnicismo jurídico y hasta de la propiedad de las palabras al fijar su correspondencia castellana [...].

El text corregit i editat per Bienvenido Oliver va ser, sense cap mena de dubte, el tret de sortida per al coneixement arreu dels Costums de Tortosa. Servirà com a exemple que l'agost del 1886²³ una nota de premsa recollia que Enrique Denifle, dominic i vicarxiver del Vaticà, aniria a Tortosa per a estudiar el *Llibre de les costums*.

Posteriorment hi ha hagut intents de reedició no reeixits, com la publicació el 1912 de José Foguet Marsal o la traducció al castellà de Francesc Gas Carpio, que va anar editant entre el 1956 i el 1958 com a separata del setmanari *Bajo Ebro*.

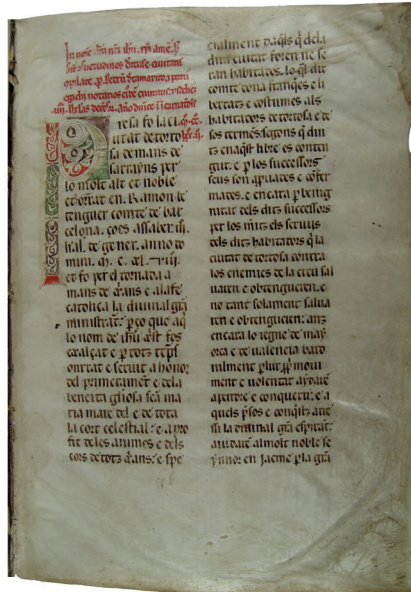
23. *La Verdad*, 11 d'agost de 1886, p. 2.

Amb motiu del setè centenari del còdex *Consuetudines Dertuse*, el 1972 es va editar un facsímil tot aprofitant uns microfilms que havia fet el 1964 la Universitat de Los Angeles. Els fotolits resultants, però, no tingueren la qualitat que calia i en va resultar una edició força defectuosa.²⁴ Jesús Massip, en el seu estudi *La gestació de les Costums de Tortosa*,²⁵ aporta alguna transcripció parcial, però no va ser fins al 1996 que va aparèixer el compendi que vol ser l'obra definitiva, una edició crítica on compara el text dels manuscrits A, B i C.²⁶

24. Tarragona, Diputació de Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1972.

25. Jesús MASSIP, *La gestació de les Costums de Tortosa*, Tortosa, Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre, 1984.

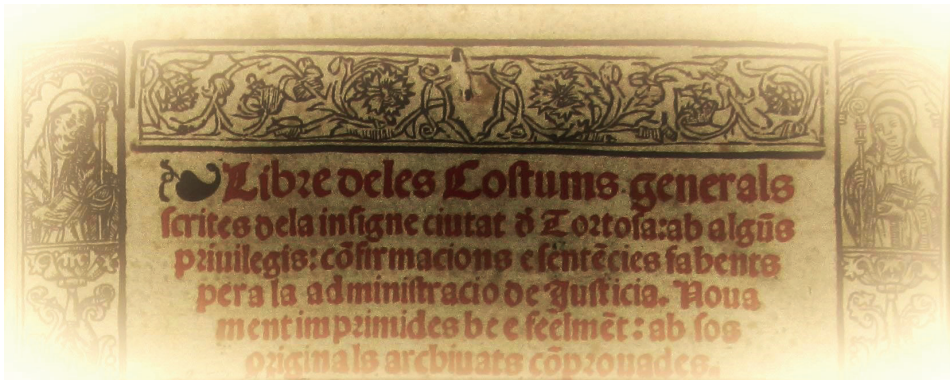
26. *Costums de Tortosa*, edició crítica a cura de Jesús Massip.

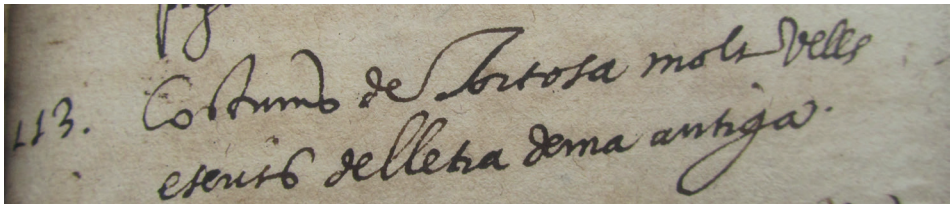
Primer full del còdex *Consuetudines Dertosaee* de 1272. ACBEB

Interior del Llibre manuscrit dels Costums de Tortosa de 1279
ACBEB, paper 358 (Comú I, 113)

Encapçalament de l'edició prínceps del *Llibre de les Costums* de 1539
ACBEB

Anotació del catàleg de l'Arxiu de 1574
ACBEB